

УДК 159.923.5

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-2.20>

Л. П. Міщуха

доктор психологічних наук,
професор кафедри загальної та клінічної психології
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

КРЕАТИВНІ ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

У статті розкриваються методи розвитку творчого мислення студентів. Креативні психотехнології представлені автором на основі як аналізу напрацювань у царині психолого-педагогічної науки, так і власного досвіду використання вищезазначених методів у практиці роботи викладача психолого-педагогічних дисциплін у вищій школі. Мовиться про впровадження активних методів роботи зі студентами в процесі проведення лекційних і практичних занять, організації їхньої самостійної роботи.

Постановка питань, спонукання до дискусій, метод кейсів, діалогічне спілкування, диспути, написання есе, запровадження елементів тренінгу, сюжетно-рольових ігор і ситуацій щодо можливості їх проектування й реалізації в майбутній професійній діяльності – усе це, на думку автора, сприятиме розвитку пізнавальної активності майбутніх фахівців, їхньої самостійності, креативного мислення, здатності бути успішними та продуктивними в умовах швидkozмінного часу з його зростаючими запитами щодо прогресу в усіх сферах життя. Креативні психотехнології базуються на діалогічному підході в роботі викладача зі студентами, зміні самого ставлення до знань – від готових схем (репродуктивного навчання) до творчого процесу (постановка проблемних питань, дискусії); групових формах роботи (поряд з індивідуальними) – активних методах навчання.

Отже, автор постулює про важливість поєднання в навчальному процесі як логічних методів, де домінують такі мисленнєві операції, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування, класифікація, систематизація, так й евристичних, що активізують процеси генерування нових ідей, задають найбільш вірогідні стратегії й тактики діяльності особи, яка працює над їх розв'язанням, і стимулюють її інтуїтивне мислення в процесі розв'язку поставлених завдань, що в кінцевому підсумку сприятиме розвитку творчого мислення студентів. Наголошується, що в цьому процесі вагоме місце посідає й сам педагог-новатор, який виступає не тільки креативним взірцем для студентів, а й координатором навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: креативність, творче мислення, креативні психотехнології, активні методи навчання, інноваційне навчання, вища школа, особистість студента, викладач.

Постановка проблеми. Особливістю навчального процесу в епоху змін є безперервне поповнення й оновлення знань. І це стосується насамперед підготовки майбутніх фахівців, рівень вимог до яких невідносно зростає, як і змінюються пріоритети векторів затребуваності тих чи інших професій й, відповідно до них, компетенцій. Сьогодні вже неможливо орієнтуватися в навчальному процесі лише на запам'ятовування й відтворення матеріалу. На перший план виступає проблема формування тих якостей особистості, які даватимуть їй можливість самостійно оволодівати системою знань, розвивати вміння та навички, необхідні для виконання діяльності на високому професійному рівні. Мовиться про фахівця з гнучким мисленням, який не тільки здатен «уловлювати дух часу», отже, і нові тенденції та напрями подальшого поступу, а й уміє працювати в нових умовах інноваційних змін, приймати конструктивні рішення, бути креативним.

Мета статті – проаналізувати методи активізації творчого мислення особистості студента через призму застосування креативних психотехнологій у практиці роботи викладача вишу.

Виклад основного матеріалу. Навчальний процес у виші відбувається у формі монологічно-діалогічної взаємодії викладача і студентів. Традиційні форми навчання передбачають пряму передачу знань на рівні зв'язків «викладач – студент», отже, «студент – викладач», що, по суті, робить цей процес пасивним в основному на рівні сприймання та запам'ятовування інформації.

В. Дружинін виокремлює такі чинники зовнішнього впливу, необхідні для формування креативності:

- 1) відсутність регламентації предметної активності;
- 2) наявність позитивного взірця творчої поведінки;
- 3) створення умов для наслідування творчої поведінки й блокування проявів агресивної та деструктивної поведінки;
- 4) соціальне підкріплення творчої поведінки [2].

Під нерегламентованістю поведінки розуміється відсутність жорстких схем, еталонів поведінки, санкцій на предмет їх порушення; будь-яка внутрішньомотивована конструктивна

поведінка отримує соціальну підтримку. Креативні взірці – моделі креативної поведінки, що продукуються креативним педагогом, членом групи, які утворюють це соціальне мікросередовище. Креативність проявляється через особистісні відчуття, роздуми, знання, дії; позаяк характеризується як поведінка індивіда у відносній відсутності загрози йому та примусу від навколишніх. Гармонійне оточення має дві необхідні характеристики: прийняття і стимулювання. У сприятливих умовах для креативності «прийняття» оточенням недостатньо, необхідне ще стимулювання членів оточення один одного [3, с. 127]. Для активізації творчого мислення студентів викладачу необхідно впроваджувати активні методи навчання, що є, на нашу думку, власне креативними психотехнологіями [5].

Дослідники встановили, що під час лекційного подання матеріал засвоюється не більше як на 20%, тоді як у дискусійному навчанні – 75%, а в діловій грі – близько 90%. Обидві ці моделі навчання тісно взаємопов'язані: в їх основі – організація активної діяльності студентів з пошуку і прийняття рішень, організація проведення групової дискусії з проблем, що відображає реальність майбутньої професії, або за змодельованими ситуаціями в рамках інтерактивних технологій навчання: імітаційних, ділових ігор, сценаріїв рольових ігор та інсценівок [6].

Виходячи з нашого досвіду роботи, поділимося напрацюваннями в цій царині. Так, у процесі проведення семінарських занять упроваджуємо елементи активних форм навчання, зокрема студентам пропонуються різні варіанти «переструктурування» теми заняття. Наприклад, тема семінарського заняття «Місце психології в системі наукового знання». Варіанти, які пропонують студенти, на кшталт: «Предмет і завдання психологічної науки», «Психологія як галузь наукового знання», «Психологія – сучасні тенденції та виклики», «Психологічна наука – перспективи розвитку», «Завдання психології в сучасних етапах розвитку суспільства» тощо. Чи, наприклад, розпочати тему викладу відомого матеріалу (семінарське заняття) і запропонувати студентам продовжити завершити думку або ж дати завдання окреслити ключові слова теми семінарського заняття. Це, на нашу думку, не тільки сприяє аналізу готовності студента до пари «непрямим», звичним способом опитування, а й розвиває в нього здатність до абстрагування, глибокого опрацювання та оперування теоретичним матеріалом тощо.

Розглядаючи кожен із пунктів плану семінарського (практичного) заняття, намагаємося стимулювати жваву дискусію в студентській групі. Наприклад, «Які питання у Вас виникли в процесі підготовки семінарського заняття?». Тим самим активізуємо зону пошуку студентами, а не

механічне «поглинання» навчального матеріалу. Оцінюється глибина питань, креативність особистості.

До відповіді на питання, що містять в собі «полюси», на кшталт: логічне – творче мислення; права – ліва півкуля; симультанне впізнання – сукцесивне впізнання; індукція – дедукція, фемінінність – маскулінінність тощо, можна задіяти трьох студентів. Двоє з них займають позицію «відстоювання інтересів свого так званого «полюсу», намагаючись довести власну затребуваність і необхідність. Третій член групи виступає «третейським суддею», врівноважує, «унормовує», доводить цілісність психіки, проводить інтеграцію відносно роз'єднаних складників, тобто доводить значущість обох процесів.

Піддаючи аналізу почуттєво-емоційну сферу психіки людини, звертаємося до таких феноменів, як любов, свобода, різні прояви емоцій (гнів, радість, ненависть тощо), використовуємо ігрові форми роботи («Прямий ефір»), де як експерти виступають студенти, а ведучий – викладач. Викладач, який веде «прямий ефір», надає слово кожному з «експертів» – студентів, які включаються в розмову. Діє правило «гарячої телефонної лінії», де одногрупники задають питання «експертам» із вищезначених проблем. Робота активізує творче мислення в усіх учасників гри, спонукає до постановки питань, «оживлює» інтерес до заняття.

Постановка неправильних питань. Завчасно викладачем формулюються питання априорі неправильні. Тут проявляється рівень знань студентами навчального матеріалу. Студент або «включається», «викручується» в намаганні знайти відповідь, чи не готовий вести діалог; а бо ж означає помилку й пропонує виправити її вже в самій постановці питання.

Під час підготовки реферату про життя видатної людини (з будь-якої галузі наукового знання), яка вивчається в навчальному курсі, добре зарекомендувала себе практика використання ігрового формату «видатна особа – журналіст», тобто інтерв'ю з видатною людиною. Уміння відстоювати наукові позиції, позицію вченого, знання праць, наукових досягнень, біографії персоналії – усе це необхідне для глибокого опрацювання матеріалу й уміння ним оперувати як з боку інтерв'юера, так і з боку особи, яку позиціює (грає) інший учасник групи.

У процесі опитування нам видається доцільним також запрошувати до відповіді студентів, кожен із яких ставить питання іншому.

Робота з графічним матеріалом. Наприклад, тема «Конфлікт». Студентам пропонується побудувати модель (структуру) конфлікту, виходячи з отриманих ними знань під час підготовки до заняття.

Продуктивною, на нашу думку, є й пропозиція студентам бути в ролі викладача, який веде семінарське заняття, ставить питання, управляє процесом. Рішення щодо тих, хто буде опитуваний, як і їх оцінювання проводиться разом із викладачем і групою.

Добре зарекомендувала себе така форма опитування студентів, яка проводиться в «полі» безпосереднього контакту «викладач – студент» у студентській аудиторії (а не за кафедрою). Викладач підходить до студента, ставить йому запитання, тим самим активізує дискусію, «оживляє» інтерес запитаннями. Тут працює формат діалогу за формою «ланцюга», де всі включаються в розмову, у процесі якої викладач спонукає до дискусії.

Усі ці форми роботи «працюють» на те, щоб «вибити» звичне кліше так званої «традиційної системи» опитування й активізувати студентську аудиторію до продуктивного діалогу.

Варто застосовувати й командні форми роботи. Наприклад, оригінальним та ефективним варіантом організації навчання в співробітництві є розроблена професором Еліотом Аронсоном [8] методика «Пазл». Студенти поділяються на команди для роботи з навчальним матеріалом, який розбито на фрагменти – логічні блоки. Кожен член команди ознайомлюється з навчальним матеріалом і відбирає матеріал фрагмента, який повинен вивчити досконало, після чого вони зустрічаються й обмінюються інформацією як експерти із цього питання («зустріч експертів»). Тобто вони повертаються у свої команди та навчають усього нового, про що дізналися самі, інших членів своєї команди. Звітує з теми кожен студент окремо й уся команда загалом. На завершальному етапі студенти мають бути готові до відповіді на будь-яке питання із заданої теми.

Технології ситуаційного навчання сприяють виробленню навичок професійної взаємодії студента залежно від ситуації, апробуванню різних механізмів, тактик взаємодії. Серед різновидів зазначених технологій акцентуємо увагу на такі як метод аналізу ситуацій, що містить аналіз конкретних ситуацій (ситуаційні завдання та вправи); метод ситуаційного навчання – кейс-стаді, метод проєктів, метод «інциденту»; метод аналізу критичних прецедентів. Їх реалізація дає змогу моделювати майбутні професійні ситуації, що забезпечує вияв особистісної позиції в кожному конкретному акті взаємодії.

Навчальний кейс є описом випадків із професійної практики – ситуацій, у яких фахівець приймає рішення, діє й, отже, отримує той чи інший результат. Основними змістовими компонентами, що формують навчальний кейс, є проблема (значуща професійна ситуація, що вимагає вирішення), її рішення, ситуація й контекст. Робота над проблемою – її розпізнавання, аналіз, струк-

турування та пропозиція варіантів вирішення розвиває аналітичні й дискусійні навички, сприяє розвитку мотивації до навчання. Матеріалами для створення кейсів з психології є твори класичної та сучасної художньої літератури й публіцистики, які ілюструють психічну реальність і виконують культурологічну функцію.

В основі рішення лежить вибір, роздуми та дії учасників ситуації, що дає змогу розробити продуктивні варіанти рішень. Ситуація, що є основним джерелом інформації й опори для оцінювання та прийняття рішень, описує об'єкт – групу й організацію – людей, їхні стосунки, інтереси, позиції, правила, процедури – все, що формує проблему та безпосереднє середовище дії головного героя кейса.

Контекст, як опис умов виникнення й розвиток ситуації (чинники зовнішнього середовища, дані про осіб, їхні цілі, цінностей тощо), дає можливість студентам краще зрозуміти ситуацію, скоректувати оцінки та судження, знайти допоміжні аргументи, а також, що найвагоміше, можливості щодо зміни самої ситуації й запропонувати якісно інше рішення [7].

Діяльність викладача під час використання метода case-study включає в себе два етапи.

Перший етап являє собою складну позааудиторну творчу роботу щодо створення кейса й питань для його аналізу, що охоплює науково-дослідницьку, конструювальну та методичну частину.

Другий етап охоплює діяльність викладача в аудиторії в процесі безпосереднього обговорення кейса, де викладач виступає зі вступним і завершальним словом, організує дискусію або презентацію, підтримує діловий настрій в аудиторії, оцінює внесок студентів в аналіз ситуації [1].

Розвиваючи дискусію, варто підтримувати студентів питаннями, на кшталт:

- Чому Ви так думаєте? Обґрунтуйте Вашу відповідь.

- Чи згодні Ви з твердженням... Чому?

- Яке Ви бачите рішення цієї проблеми?

- Якщо б Ви мали можливість узяти інтерв'ю в автором концепції (методу), то про що Ви його хотіли б спитати?

- Назвіть приклади на підтвердження Ваших позицій.

Загалом вважаємо, що вміння апелювати студента до прикладів є ознакою розуміння того, про що йде мова.

У процесі проведення лекційних занять рекомендується, крім оголошення теми заняття, обґрунтувати його значущість не тільки для подальшого поступу в лоні наукових знань певної конкретної наукової дисципліни, а й для професійних компетенцій, можливість упровадження в практику. Тобто досягається результат зацікавленості студентів у матеріалі, що буде викладатися.

У процесі викладу варто вже «відштовхуватися» від «знаного» й відомого як із цього курсу, так і з інших навчальних курсів (міждисциплінарний підхід), спонукати студентів відповідати, думати й завершувати певну думку викладача. Це сприятиме активізації уваги та інтересу аудиторії. На завершення лекції варто спонукати аудиторію до постановки питань щодо тих аспектів, які не зрозумілі чи викликають інтерес або певний «спротив». На завершення лекції доцільно, щоб студенти вчилися робити відповідні умовиводи, як і висновки з прослуханої лекції.

У форматі розроблення програми для самостійної роботи студентів доцільно використувати метод творчого пошуку (дослідження). Серед різних видів завдань, які пропонує викладач студентам, особливе місце посідають завдання творчого характеру. Зокрема, під час підготовки до заліку з предмета «психологія творчості» студентам можна запропонувати зробити психобіографічний аналіз творчості видатної персоналії (з галузі науки чи мистецтва). Якщо мовиться про політичну психологію чи персонологію (для політологів, істориків, психологів), то це психобіографічний аналіз творчості відомого політика, державного діяча. Тут задіюється й матеріал біографічний, й автобіографічний, й епістолярна спадщина видатної особистості, і спогади сучасників, біографів, і його праці, продукти діяльності (митець, винахідник), вагомі політичні рішення (політик). Опис різних вікових періодів життя, починаючи з дитинства (родина, оточення), уможливорює широту бачення процесу становлення особистісних рис видатної людини, її життєвих позицій. Щоб спонукати до внутрішньої мотивації, студентам самим пропонується обрати роботу (вибір персоналії), над якою він буде працювати і з якої складати психологічний портрет видатної особистості.

Для розвитку творчого мислення студентів добре зарекомендувала себе й така форма роботи, як написання есе. Визначальними рисами есе є незначний обсяг, конкретна тема, дана у вільному, суб'єктивному тлумаченні. Головною вимогою в есе є індивідуальний авторський стиль – вимога жанру. Як «вільне» письмо на запропоновану тему, у ньому найбільше цінується самостійність, аргументованість, оригінальність вирішення проблеми, дискусійність.

На нашу думку, основне, чого повинен досягнути викладач у процесі подання матеріалу (лекційні заняття) чи перевірки його засвоєння (семінарські, практичні заняття) – це активізація пізнавально-пошукової активності студентів, без якої не може бути й мови про розвиток творчого мислення в майбутніх фахівців. Отже, кожен студент має брати участь в обговоренні теми (чи це дискусія, чи постановка питань, чи відповіді тощо).

У кінці заняття отримуємо зворотний зв'язок від студентів постановкою низки питань на кшталт:

- Що Ви отримали з проведеного семінарського (практичного) заняття?

- Що Ви для себе нове з'ясували (відкрили вперше)?

- Ваші рекомендації й пропозиції щодо форм проведення наступних занять.

Креативні психотехнології – це творчий підхід до розв'язання проблем педагогічного процесу, в ході якого інтереси, цінність особистості є домінуючою компонентою організації навчальної діяльності у виші.

Креативні психотехнології базуються на:

1) діалогічному підході в роботі викладача зі студентами;

2) зміні ставлення до знань – від готових схем (репродуктивного навчання) до творчого процесу (постановка проблемних питань, дискусії);

3) групових формах роботи (поряд з індивідуальними) – активних методах навчання.

Риси інноваційного навчання: відкритість навчання в умовах змін – у майбутньому, здатність до переоцінки цінностей, до спільних дій у нових ситуаціях.

Розвинуте творче мислення в студентів виявляється в:

- умінні викладати матеріал не тільки опрацьовуючи його (ретроспективне навчання) з лекцій, підручників та інших джерел, а й умінні робити власні судження, умовиводи, висновки тощо;

- умінні аналізувати, графічно зображувати, моделювати опрацьований матеріал;

- умінні давати оригінальні та нестандартні відповіді на поставлені питання; бачити різні варіанти розв'язку завдань;

- умінні творчо сприймати матеріал, ставити питання, вести дискусію;

- умінні мати власну точку зору й апелювати до «спірних позицій», проблем;

- умінні відстоювати власні наукові позиції, переконувати й доводити їх ефективність;

- у пізнавальній активності, потребі в нових знаннях;

- умінні й бажанні самостійно працювати з науковими джерелами;

- умінні генерувати ідеї.

Серед методів активізації творчого мислення, які можна застосувати в навчальному процесі вишу, можна виокремити рольові ігри, мозковий штурм (і його модифікації), метод проб і помилок, метод «синектики», метод гірлянд асоціацій, метод фокальних об'єктів, метод евристичних питань. Особливо варто відмітити дієвість застосування творчого тренінгу (чи його елементів) КАРУС (розробленого В. Моляко) [4], де запропоновані такі методи, як метод часових обмежень (урахування впливу чинника часу на розумову

діяльність), метод раптових заборон (на якомусь етапі розв'язку творчого завдання – заборона на використання певних механізмів), метод швидкісного ескізування (малювати все те, що спадає на думку під час творчого процесу), метод нових варіантів (пошук нових варіантів розв'язку завдання), метод інформаційної недостатності (відсутність повної бази даних), метод інформаційного перенасичення (надмір інформації в базі даних), метод абсурду (пропонується розв'язати завдання, яке розв'язати неможливо, – абсурдне), метод ситуаційної драматизації (питання-перешкоди) тощо.

Складниками поведінки викладача, що позитивно впливають на розвиток творчого потенціалу студентів, є визнання цінності творчого мислення майбутніх фахівців, вільне маніпулювання ідеями й об'єктами, вміння давати конструктивну інформацію про творчий процес, розвивати конструктивну критику тощо. Сприяти розвитку творчого мислення студента може тільки педагог-новатор, який є креативним взірцем для студентів.

Використовуючи методи стимуляції, активізації творчої діяльності суб'єкта, необхідно пам'ятати про багатогранність, багатовимірність творчої особистості, враховуючи її біопсихосоціальну природу. Мовиться як про біологічну основу особистості (індивідні властивості індивідуальності), так і її предметно-змістові якості й духовно-світоглядні характеристики. Указані аспекти, виміри особистості системно пов'язані одне з одним та утворюють цілісність особистості. Усе це має бути враховано під час добору методів активізації (розвитку) творчого мислення особистості студента.

Висновки. Виходячи з вищезначеного, можемо констатувати, що, особистість (студента зокрема) здатна творити в умовах «безпеки» з боку соціуму, коли менш за все відчуває тиск

авторитетів, кліше, соціальне табу й більш за все панує атмосфера відкритості, спонтанності, свободи. Це може бути прийнятним тоді, коли особистість відчуває максимальну безпеку щодо себе. Разом із тим гармонійне середовище здатне не тільки забезпечити такі можливості людині, а й стимулювати її через присутність інших, подібних їй. Мають реалізувати такий підхід саме методи активізації творчого мислення.

Література:

1. Долгоруков А.М. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения. URL: <http://evolgov.net/case/case.study.html>.
2. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 386 с.
3. Міщиха Л.П. Психология творчості : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. 448 с.
4. Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко / за заг. ред. В.О. Моляко. Київ : Освіта України, 2008. 702 с.
5. Овсянецька Л.П. Креативність як складова інноваційної діяльності викладача вищої школи. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12 «Психологічні науки»* : збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. № 17 (41). Ч. 1. С. 345–349.
6. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии: Активное обучение. Москва : Академия, 2009. 192 с.
7. Плотников М.В., Чернявская О.С., Кузнецова Ю.В. Технология case-study : учебно-методическое пособие. Нижний Новгород, 2014. 208 с.
8. Elliot Aronson. THE JIGSAW CLASSROOM. URL: <https://www.jigsaw.org/>.

Mishchykha L. P. Creative psychotechnologies as a condition of a creative thinking development of a student personality

The article reveals the ways of students' creative thinking development. Creative technologies are presented by the author based on both the analysis of experience in psycho-pedagogical sphere and own experience of using the above methods in psychological pedagogical teaching practice in higher institutions. It tells how to implement active methods to work with the students providing lectures and practical classes and to organize their self-education.

Forming questions; encouraging discussions, case methods, dialogical conversation, disputes, writing essays, using training elements, story-role playing games and situations about possibility of their projecting and realization in future professional activity. The author considers all these to promote development of future professionals' cognitive activity, their self-determination, creative way of thinking, abilities to be successful and productive in the conditions of rapid-going time together with its growing demands for progress in all spheres of activity. Creative psychotechnologies are based on dialogical approach to teaching students, changing the relation to knowledge – from the ready-made schemes (reproductive learning) to a creative process (forming compound questions and discussion), also group work (individual as well), active learning methods.

Thus, the author is postulating about the importance of combining in learning both logical and heuristic methods. Such mental operations as analysis, synthesis, comparison, generalization, abstraction, classification, systematization dominate in logical methods. Heuristic methods activates the processes of generalizing new ideas, set the most authentic strategies and tactics of the person's activity, who works to solve them, and

stimulate his/her intuitive thinking when solving the given tasks. As a result, it will promote the development of students' creative thinking. The articles emphasizes that a teacher-innovator plays an essential role in this process. He is not only a creative example for his students but also a coordinator of an educational process in higher institution.

Key words: *creativity, creative thinking, creative psychotechnologies, active teaching methods, innovative teaching, higher institution, student's personality, lecturer.*